

Jezus heeft nooit bestaan – zei de dominee

Riemer Roukema

Verschenen in *Kerk en Theologie* 66 (2015), p. 184-185

Sinds januari van dit jaar is er enige ophef over een predikant die meent dat de verhalen over Jezus hun oorsprong hebben in de mythe over de Egyptische god Osiris. Ook van Osiris werd immers verteld dat hij stierf en uit de dood opstond, en allerlei gebeurtenissen uit het leven van Jezus zouden ook al voorkomen in Egyptische verhalen. Ergo: Jezus heeft nooit bestaan; hij is een sprookjesfiguur zoals Roodkapje. Deze predikant, ds. Edward van der Kaaij, kreeg in *Trouw* van 2 februari j.l. een podium voor zijn opvattingen. Hij verwees daar naar een boek van Timothy Freke en Peter Gandy, *The Jesus Mysteries. Was the 'Original Jesus' a Pagan God?*, voor het eerst verschenen in 1999. Zijn collega Klaas Hendrikse had hem daarop gewezen; in diens boeken *Geloven in een god die niet bestaat* (2007) en *God bestaat niet en Jezus is zijn zoon* (2011) zijn ook al zulke ideeën te vinden. Van der Kaaij heeft in 2014 zelf eveneens een boek gepubliceerd, *De ongemakkelijke waarheid van het christendom. De echte Jezus onthuld*. Uit de recensie van Dick Schinkelshoek in het *Nederlands Dagblad* van 6 februari j.l. blijkt dat dit boek sterk is geïnspireerd op dat van Freke en Gandy. Het boek van Van der Kaaij heb ik niet gelezen, maar wel dat van Freke en Gandy, omdat ik naar aanleiding van Hendrikses verwijzingen hiernaar al vaker vragen had gekregen over de opvattingen over Jezus die in dat boek worden uiteengezet.

Het boek *The Jesus Mysteries* is een schoolvoorbeeld van selectief winkelen in zowel serieuze als minder serieuze secundaire literatuur. Dat er parallellen bestaan tussen het vroege christendom en de antieke mysteriegodsdiensten – religies waarin men sacramenteel kon worden ingewijd en daarna een mystieke band met de vereerde godheid beleefde – is sinds lang bekend. Dat het vroege katholieke christendom *in zekere zin* de trekken van een oude mysteriegodsdienst heeft aangenomen, is ook niets nieuws. Wat Freke en Gandy niet vermelden, is dat allerlei getuigenissen over oude mythen en mysteriën bewaard gebleven zijn in geschriften van twee, drie of vier eeuwen na Christus' geboorte. Het is dus evenzogoed mogelijk dat zulke heidense parallellen met de evangeliën juist op het daarin beschreven leven van Jezus zijn geïnspireerd, om zo te laten zien dat de Egyptische en Griekse mysteriegodsdiensten hetzelfde te bieden hebben als deze bedreigende nieuwkomer aan het religieuze firmament. Freke en Gandy suggereren echter dat *al* die getuigenissen ouder zijn dan de evangeliën en dat Jezus niets anders is dan een pastiche van oude mythen en derhalve geen historisch persoon was. Zij willen er niets van weten dat het geloof in Jezus in de lijn van de godsdienst van Israël ligt. Aan het christendom bevelen zij aan: 'If it were to cast off the dead weight of the Old Testament and its jealous tribal deity, it could rediscover the wisdom of the Divine Feminine' (308). In weerzin tegen het Oude Testament en de God van Israël doen zij niet voor Marcion en radicale gnostici onder.

Freke en Gandy bieden niet alleen een keur aan – al dan niet vermeende – parallellen tussen de mysteriegodsdiensten en het vroege christendom, zij leggen ook een grote voorliefde voor de gnostici aan de dag. Simplistisch verdelen zij het vroege christendom in de Literaristen van de kerk van Rome, die hun geloof letterlijk opvatten, en de gnostici, die begrepen dat het om mythen en puur geestelijke zaken ging. Dat Freke en Gandy deze materie niet uit eigen studie kennen maar slordig gebruik maken van secundaire literatuur, blijkt uit hun uiterst grove indeling. Onder de gnostici die niet in een historische Jezus geloofden, rekenen zij namelijk ook de apostel Paulus, de auteur van de oorspronkelijk versie van het evangelie van Marcus, de joods-christelijke Ebionieten, Marcion, de Montanisten (in feite een profetische, niet-gnostische opwekkingbeweging) en Callistus (de vergevingsgezinde bisschop van

Rome in het begin van de derde eeuw). Ten aanzien van iemand als Tertullianus komen zij dan in een knoop die zij niet ontwarren, want enerzijds was hij een ketterjager, maar omdat hij sympathie voor de Montanisten had, was hij toch ook een gnosticus. Clemens van Alexandrië en Origenes worden volgens Freke en Gandy traditioneel bij de Literalisten gerangschikt, terwijl hun werken meer gemeen hebben met de gnostici. Opmerkelijk genoeg citeren zij keer op keer met instemming de tweede-eeuwse christenbestrijder Celsus, tegen wie uitgerekend Origenes een uitvoerige apologie geschreven heeft. Een andere vertekening is dat zij het heidendom en de gnostiek intrinsiek tolerant noemen omdat deze op mythen zijn gebaseerd (vanwaar dan de christenvervolgingen door de Romeinen?), in tegenstelling tot de onverdraagzame Literalistische christenen die uitgaan van een historische Jezus.

In de Nederlandse universiteitsbibliotheken is dit boek niet te vinden, met uitzondering van de UB van de Universiteit van Amsterdam. Daar wordt immers een Masteropleiding Westerse Esoterie aangeboden, dus het is te begrijpen dat prof. Wouter Hanegraaff het voor zijn studenten heeft laten aanschaffen. Westerse esoterie: daaronder valt dit boek, en niet onder de serieuze studies van het vroege christendom in zijn religieuze context.

In de discussie die op het interview met Van der Kaaij volgde, heeft niemand het opgenomen voor zijn visie dat Jezus slechts een mythische figuur is. Deze opvatting is vroeger verdedigd door de Hollandse Radicale School, van wie G.A. van den Bergh van Eysinga (1874-1957) de laatste vertegenwoordiger was. Anne Mankes-Zernike (1887-1972), die in de Doopsgezinde kerk was begonnen als de eerste vrouwelijke predikant, was ook van mening dat Jezus geen historische figuur was. Deze opvatting heeft echter nooit veel aanhang verworven, omdat de oude getuigenissen van Jezus' leven en dood dermate sterk staan, dat het een uitgemaakte zaak geacht kan worden dat hij heeft 'bestaan'. Volgens het redactionele commentaar van *Trouw* op 6 februari j.l. is dit debat altijd onbeslist gebleven, maar daarmee gaf de redacteur die achter dit commentaar schuilgaat een getuigenis van zijn eigen gebrek aan deskundigheid op dit terrein. Dr. Sam Janse kreeg in *Trouw* van 14 februari j.l. de gelegenheid die zaak in zijn essay 'Als Jezus gestorven is, dan heeft hij geleefd' recht te zetten.

Het is een raadsel hoe predikanten zich door zo'n schreeuwerig boek als van Freke en Gandy hebben kunnen laten overtuigen. Kennelijk is hun kennis van het vroege christendom en de oudheid als geheel zo gering dat zij het vermogen ontberen, de karikaturen en drogredenen van zo'n boek te doorzien. De Protestantse Kerk, waartoe Van der Kaaij behoort, verlangt van haar voorgangers dat zij een academische opleiding in de theologie hebben gevolgd voordat zij tot het predikantschap kunnen worden toegelaten. In die opleiding wordt een kritische instelling bevorderd, zowel ten aanzien van het eigen geloof en zijn bronnen als tegenover andere tradities. Deze kritische zin zijn predikanten als Van der Kaaij in de loop van hun ambtsbediening kennelijk kwijtgeraakt.

Dit betreft niet alleen Van der Kaaij en Hendrikse, want er zijn de laatste tijd meer predikanten geweest die blijk gaven van een gebrek aan kritische zin. Enkele jaren geleden heeft ds. Fenny Kruize een boekje vol karikaturen over de kerkgeschiedenis gepubliceerd, waarin zij onkritisch het esoterische geloven verheerlijkte. En onlangs was er in Friesland een predikant voor de interreligieuze communicatie, die het zogenaamde Aramese Onze Vader aanpreef als een authentieke oude tekst (zie daarover prof. Tjitze Baarda, 'Het onlangs gevonden Aramese "Onze Vader". Een voorbeeld van pseudo-wetenschap', *Kerk en Theologie* 58 [2007], 154-159) en beweerde dat monniken in hun vertaling van de Thora de godsnaam JHWH vanuit hun beleving vanzelfsprekend mannelijk hebben gemaakt. Het wordt wel erg moeilijk met zulke predikanten een gesprek op enig niveau aan te gaan. In oktober 2010 was het themanummer van *Kerk en Theologie* gewijd aan de esoterie, hetgeen was bestemd als basis voor een postacademiale cursus die hieraan was gekoppeld. Hiervoor kwamen drie aanmeldingen binnen, dus die cursus ging niet door. Zijn predikanten dermate met deze materie bekend zodat zo'n cursus overbodig is, of hebben velen hiervoor een blinde vlek?